

Панасенко Є. О.

Полтавський державний аграрний університет

МУЛЬТИЛІНГВІЗМ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ УКРАЇНИ

Пропоновану статтю присвячено аналізу явища мультилінгвізму в українському соціумі та його впливу на суспільно-політичне тло України. Автор намагається дослідити зміну мовного ландшафту у зв'язку із повномасштабним вторгненням на українські терени держави-агресора. Було здійснено спробу встановити взаємозв'язок між мовною політикою та суспільно-політичною дійсністю, зокрема, взаємозв'язок між лінгвістичним тлом і формуванням ідентичності різних мовних груп населення. У дослідженні висвітлено суперечності та проблеми, що виникають у контексті багатомовності. Зокрема, доводиться теза, що держава не здійснювала ефективного урегулювання мовної проблеми. Утвердження державної мови у суспільно-політичному вимірі України не здолало явище диглосії – суспільної двомовності, де російська протягом десятиліть виступала престижнішою мовою. Тему мов корінних народів, зокрема кримськотатарської мови, і мов національних меншин взагалі було винесено з дискусійного поля, замінюючи поняття захисту мов національних меншин на захист російської мови в Україні. Відповідно, впродовж багатьох років тема захисту прав національних меншин була предметом спекуляцій різних політичних сил. Відбувалося суспільно-політичне протистояння у площині українсько-російської диглосії, де взагалі не було місця мовам корінних народів. Таким чином, не було враховано чинник мов корінних народів, як кримськотатарської, і чинник мов національних меншин, зокрема польської, словацької, румунської та інших. Дискусії щодо статусу російської мови затьмарили увесь інформаційний простір України, не даючи жодного шансу іншим мовним спільнотам. Лише російська агресія спромоглася змінити вектор таких дискусій і направити їх у правильне річище, але перед українським суспільством стоїть ще багато викликів на мовно-політичній ниві. Дослідження спрямовано на сприяння конструктивного діалогу та порозуміння між різними мовними спільнотами в Україні з метою зміцнення національної єдності та інтеграції українського суспільства навколо одного інтегратора у суспільно-лінгвістичній площині – державної мови України як єдиної запоруки національної безпеки.

Ключові слова: мова, мультилінгвізм, диглосія, мовна політика, соціолінгвістика, державна мова, мова корінних народів, мова національних меншин.

Постановка проблеми. Україна впродовж тривалого часу перебувала на мовно-політичному розломі і цивілізаційному роздоріжжі. Унаслідок цього, на українських теренах विकристалізувався складний лінгвістичний ландшафт, переосмислення якого потребує розуміння не тільки соціолінгвістичних чинників, а й суспільно-політичних та культурно-історичних передумов. Пропонуємо поглянути на соціолінгвістичне тло України через призму явища мультилінгвізму як найбільш ємного поняття, яке здатне описати мовне розмаїття, його передумови в минулому, стан у сьогочасних обставинах і його урегулювання у майбутньому. Повномасштабне вторгнення держави-агресора тільки інтенсифікувало трансформаційні зміни у суспільній свідомості громадян України і пришвидшили процес переходу з російської мови на українську. При цьому, часто мови корінних наро-

дів і мови національних меншин залишаються поза суспільно-політичним дискурсом. Вважаємо, що включення цих мов до інформаційного і політичного простору стане ключем до збереження міжетнічної гармонії та уникнення внутрішніх конфліктів, а українська мова залишиться єдиним ідентифікатором української політичної нації і запорукою національної безпеки України від ідеологічних загроз з боку держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен мультилінгвізму був предметом вивчення у багатьох наукових царинах – мовознавство, філософія, культурологія, педагогіка, соціологія, політологія. Він перебував у центрі наукового інтересу таких вчених, як Ф. Запетті, Р. Команару, Б. Позо, П. Краус, І. Кріба. Вважаємо цей феномен не до кінця дослідженим у контексті суспільно-політичних умов у сучасній Україні.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення явища мультлінгвізму у суспільно-політичному контексті України.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про мультлінгвізм, Ф. Запетті та Р. Команару детермінують його як сукупність ідеологічних контекстів [7, с. 406], Б. Позо визначає мультлінгвізм як гармонізацію інституційно-правових механізмів у суспільстві [6, с. 210]. Д. Арчібугі називає мультлінгвізмом рівновагу між різними мовними спільнотами в країні [3, с. 514]. П. Краус, говорячи про мультлінгвізм, наголошує на збереженні рівноваги між жорсткими регулятивами у юридичній площині і повагою до мовних спільнот [4, с. 176]. К. Палузек описує мультлінгвізм як інституційне урегулювання взаємин між різними мовними спільнотами [5], у цьому річизці вважаємо інституційний мультлінгвізм і мовну політику тотожними сутностями. І. Кріба слушно вказує, що мультлінгвізм у європейських країнах не потрібно рівняти до лінгвістичного тла України. У більшості країнах європейського простору явище мультлінгвізму визначено як природне й органічне середовище функціонування різних мовних угруповань, потрібно тільки унормувати це функціонування. В Україні явищем мультлінгвізму і збереження мовних прав різних спільнот часто називали явище диглосії, де у суспільно-політичному просторі функціонували дві мови – українська як державна і російська, яка має статус однієї із мов національних меншин, проте у дійсності виконувала значно ширші функції і часто посідала престижніші щаблі у суспільній свідомості громадян України [1].

Мультлінгвізм як явище бере початок з географічного ареалу, коли на одній території мешкають різні мовні спільноти, що утворює наступну сходинку – суспільний мультлінгвізм. Для того, аби урегулювати суспільні взаємини між різними мовними спільнотами, у політичному вимірі запроваджується поняття інституційного мультлінгвізму.

Географічний мультлінгвізм є наслідком географічного розташування України, країн-сусідів, історичних умов розвитку українського етносу та формування окремого лінгвістичного ареалу у певних межах. Важливо наголосити, що окрім географічного розташування України географічний мультлінгвізм окреслено міграційними процесами. Соціальний мультлінгвізм – це більш обмежений термін, що обумовлений географічним мультлінгвізмом. Це явище можна описати як розвиток мовного середовища, в якому існує сус-

пільство, окремі мовні спільноти, або як здатність розуміти та використовувати різні мови в межах спільноти.

У цьому контексті варто зауважити на диглосії, або поширення суспільної двомовності, коли в соціумі широко розуміють як українську, так і російську, в Україні існує здавна, що є наслідком мовної політики СРСР. У деяких регіонах місцеві жителі розуміють інші мови; до них належать кримськотатарська в Криму, польська на заході та болгарська в деяких частинах півдня України. Проте для всіх громадян, які вільно володіють лише двома мовами, цього виявляється цілком достатньо для комфортного життя. Не слід забувати про те, що соціальний мультлінгвізм не є політичним явищем.

Відомо, що мовами корінних народів та національних меншин України традиційно розмовляють на певних теренах країни. Ці мовні спільноти становлять групу, яка є меншиною відносно всього населення України. Крім державної мови, першочергову увагу слід приділяти розвитку та захисту мовних прав корінних народів, оскільки ці народи позбавлені власного політичного даху. Жодна інша держава не в змозі захистити мовні права кримських татар, крім України. Тому мовне право кримськотатарського народу стоїть на сходинку вище мовного права етнічного поляка чи росіянина, який мешкає на території України, бо мовне право поляка чи росіянина захищено сусідніми державами, які є політичним дахом польської або російської мов.

Інституційний мультлінгвізм передбачає, що у суспільстві має бути один інтегратор – національна мова, яка необхідна для комунікації між етнічними спільнотами в середині країни, оскільки, поза дискурсом географічного простору, нація має також інформаційний простір, який окреслюється її мовою. Тому, національна мова – це мова інформаційного простору та інформаційних кордонів. Таким чином, інтегральним чинником у суспільно-політичному і культурно-інформаційному просторі України має виступати державна українська мова.

Варто чітко розрізнити поняття «суспільний мультлінгвізм» та «мовна політика». Суспільний мультлінгвізм вже існує як реальність, у той час як мовну політику необхідно розробляти. Крім суспільного мультлінгвізму варто враховувати індивідуальний мультлінгвізм – здатність однієї особи користуватися різними мовами – тобто плюрилізм. Також суспільний мультлінгвізм має дві сфери – публічну та приватну. Перші два види

мультилінгвізму є природним явищем, яке формується у суспільстві завдяки певним культурно-історичним та географічним передумовам. Інституційний же мультилінгвізм є явищем іншого стибу. Це той мультилінгвізм, на який держава може впливати, формуючи свою мовну політику, і реалізуючи її через законопроекти, державні програми, свої візії та пріоритети, міжнародні зв'язки. Мультилінгвізм можна представити як протиставлення багатомовності всередині країни багатомовності ззовні країни. Багатомовність всередині країни ми називаємо внутрішню державну мовну політику. Це правове визначення місця мов у суспільстві та державній системі. Значить, ця багатомовність виходить із географічних та суспільних чинників, які склалися всередині країни. Багатомовність ззовні має за мету інтеграцію держави у світовий інформаційний, культурний, науковий, суспільно-політичний та економічний простір. Це залучення суспільства до культурних та наукових досягнень світової цивілізації. Іншими словами, іноземні мови, які є мовами міжнародного спілкування, є інструментом, який сприяє залученню суспільства до світової глобальної спільноти та інтеграції країни на різних рівнях до світової цивілізації. Мультилінгвізм будь-якої країни балансує на зіткненні «націоцентризм – глобалізм». З одного боку, країна прагне інтеграції у світову спільноту, щоб не залишатися поза глобалізацією та ізоляцією, а з іншого виникає загроза розмивання національної ідентичності суспільства. Чи можуть стрімкі глобалізаційні процеси підірвати суверенітет національної держави? На нашу думку, знайти цей баланс цілком можливо, і більшість європейських країн успішно з цим впоралися. Вони зберегли власну національну ідентичність, свою культурно-історичну пам'ять і мову, але, водночас, зрозуміли, що важливо долучитися до світової спільноти.

У суспільному полі часто виникають дискусії щодо місця національної мови у процесі соціально-економічного розвитку певної держави. Прибічники глобалізму переконані, що концепція «національна/державна мова» перестала відігравати будь-яке значення і ключовим залишається не мова, не ідентичність, а економічний розвиток. Ця сентенція розбивається об дійсність. На європейському просторі існує 48 незалежних держав, і більшість із них мають свою національну/державну мову. Якби не існувало концепції національних держав, інтегральним фактором яких є національна ідентичність, себто мова, культура, погляд на історію, не існувало б більшості наці-

ональних держав Європи. А було б кілька економічних зон найбільш потужних держав Європи, і, відповідно, офіційні мови цих держав домінували б. В такому разі цілком могло б не існувати Чехії, вона була б частиною німецького простору, а чеська мова була б відкинута самими чехами, які б перейняли престижнішу і економічно вигіднішу мову – німецьку. Чехи як етнос просто б розчинилися у німецькомовному середовищі. Така сама ситуація з країнами Балтії – Литвою, Латвією і Естонією. Чи не вигідніше було б Литві доєднатися до економічно потужнішого центру і перейти його мову і культуру? Іншим прикладом є Швеція або Нідерланди, громадяни цих країн чудово володіють англійською мовою, їм економічно вигідніше було б увести англійську як другу офіційну мову і зекономити на перекладі у видавничій сфері. Проте, і шведи, і нідерландці бережуть свої мови і власну ідентичність. Це повертає нас до сентенції – а що є ідентичністю? Ідентичність – це те, що відрізняє один етнос від іншого. І це не економіка, інфраструктура і високі зарплати. Це мова, культура і погляд на історію. Бо цим українець відрізняється від поляка, росіянина і словака. Цим чех відрізняється від німця. Отже, концепція національних держав і національної мови є в реальності, і мультилінгвізм як мовно-культурний феномен існує у багатьох країнах. І лише інституційний мультилінгвізм уможливує врегулювання взаємин у суспільстві між різними мовними спільнотами.

Наявне питання щодо згладжування різниці в ідентичності всередині країни, де державна мова єдине засобом спілкування, але існують корінні народи, які бажають зберегти свою власну історію й мову. Зрозуміло, що держава повинна зацікавлюватися збереженням усіх мов своїх корінних народів і надавати можливість національним меншинам вивчати свої рідні мови. Але всередині країни складаються інші відносини: існує концепція політичної нації, що об'єднує різні етноси, що проживають на території країни, але вважають себе політичними громадянами країни. Це поняття консолідує суспільство й робить його єдиною цілісною силою. Атрибутом політичної нації є, безперечно, одна державна мова. Отже, кримські татари, як корінний народ України зі своєю власною мовою, також перебувають у рівновазі. Вони, з одного боку, прагнуть зберегти свою культурну, історичну й мовну автономію в межах Української держави, але, з іншого боку, є громадянами України, зобов'язані володіти українською мовою. У такому випадку лише збалансо-

вана державна мовна політика щодо мов корінних народів дозволить їм зберегти свою ідентичність, і водночас інтегруватися в українське суспільство й політичне тло країни.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, вважаємо доцільним розглядати феномен мультилінгвізму в Україні як теоретично змодельований конструкт, що включає різні ідеологічні контексти, що панують в країні та формуються в процесі взаємодії державних інституцій. Виділяємо п'ять таких контекстів: контекст державної мови, контекст російської мови, контекст мов національних меншин, контекст мов корінних народів і контекст мов міжнародної комунікації.

Контекст державної мови виступає як державотворча ідеологія. Він утворює політичну націю, мова є інтегральним стрижнем суспільства, цей контекст формує національну ідентичність.

Наступний контекст – контекст російської мови, який пов'язаний з впливом РФ та імперськими наслідками в українському суспільстві. Це явище диглосії, і феномен «російськомовних громадян» України. Згаданий термін не зафіксовано у жодному законі. Контекст державної мови і російської мови перебувають у конфлікті впродовж десятиліть. На цьому відбувалося багато політичних спекуляцій. Саме зіткнення цих двох контекстів було рушієм суспільно-політичного життя в Україні в роки незалежності. Саме ця конфліктна ситуація створювала рівновагу між проукраїнськими силами і проросійською частиною громадян України, яких підтримували сили з РФ.

Далі треба зазначити контекст мов національних меншин, він включає угорську, польську, болгарську та інші мови. Згідно з чинним законодавством, до цього контексту також мала б відноситися російська мова, яка вже утворила свій власний контекст. про інші мови національних меншин мало говорять, за винятком угорської мови на Закарпатті, що також обумовлено політичними процесами.

Контекст мов корінних народів, хоча й малопомітний у суспільно-політичному просторі, проте має велике значення. Представники корінних народів, зокрема кримські татари, мають чи не найбільше право на захист своєї мови. У правовій площині взагалі не розмежовано поняття мов корінних народів і мов національних меншин. У Конституції України не згадано ні слова про корінні народи та їхні мови. Це конче потребує виправлення і в юридичній площині, і в суспільстві в цілому.

Останній контекст мов міжнародної комунікації, який стає все актуальнішим у річницю інтеграції України до європейського та світового співтовариства, що вимагає від громадян України володіння різними мовами. Існують побоювання розмиття ідентичності у глобальному просторі, хоча, українське суспільство не досягло такого рівня іншомовної компетентності, та й досвід багатьох країн засвідчує, що така небезпека відсутня [2, с. 184–186]. Ці дискурси формують світоглядні уявлення різних частин українського суспільства, переплітаються та взаємодіють між собою, накладаючись один на одного. Свідомість громадян піддається трансформаціям під впливом різних чинників, що може призводити до переходу з одного дискурсу в інший.

Показовим є факт, що мови корінних народів України, які не мають іншого політичного укриття, окрім як України, більшістю громадян України вважаються іноземними мовами. Натомість російська мова, яка за визначенням належить до мов національних меншин, і за яку Україна не несе відповідальності, сприймається багатьма громадянами як рідна мова. У цьому вся контрверсійність такої мовної ситуації, коли для держави українська мова і кримськотатарська мова є мовами народів, що споконвіку заселяють цю землю, а російська мова є іноземною, принесеною ззовні. Проте, відбулося лінгвістичне заміщення, коли іноземна мова витіснила з ужитку ті мови, що тут існували до неї. На ділі, мови корінних народів було негласно урівняно із мовами національних меншин, що перші, що другі лише декларативно мали свої права, а весь суспільно-політичний простір стосовно захисту мовних прав національних меншин перейняли так звані російськомовні громадяни України, які заступили російською мовою всі інші мови як корінних народів, так і національних меншин.

Повномасштабне вторгнення змінило лінгвістичний вектор розвитку українського соціуму, яке стрімко змінює контекст російської мови на контекст державної мови, проте, цей перехід тривалий у часі, й не всі громадяни воліють швидко змінювати свої мовні вподобання. Більше стало звучати тез про мовні права корінних народів, які десятиліттями були у тіні російської мови.

Висновки. Отже, мультилінгвізм у суспільно-політичному вимірі України потрібно вивчати як конгломерат різних ідеологічних, культурно-історичних, суспільних контекстів, які можуть переплітатися між собою, поглинати один одного. Важливим є урегулювання цих

контекстів відповідно до законодавства, інтегруючи українське суспільство за допомогою одного такого контексту – контексту державної мови, яка виступає національним інтегратором та консолідатором суспільства, забезпечуючи мовні права у першу чергу корінними народами України, за які держава несе відповідальність, і права національним меншинам, прибираючи при цьому маніпулятивні тези про російськомовних громадян.

Список літератури:

1. Кріба І. Багатомовність як шлях до взаєморозуміння. Досвід України. *Міжнародний журнал у галузі мультилінгвальної освіти*. 2013. № 1. URL: http://www.multilingualeducation.org/storage/uploads/articles_contents/140323102011.pdf (Дата звернення: 17.05.2024).
2. Панасенко Є. О. Мультилінгвізм як сукупність ідеологічних дискурсів в умовах сучасної України. *Global and Regional Aspects of Sustainable Development: Proceedings of the 3d International Scientific and Practical Conference (Copenhagen, Denmark, 4–5 May 2021)*. Pp. 184–186.
3. Archibugi, D. The Language of Democracy: Vernacular or Esperanto? A Comparison between the Multiculturalist and Cosmopolitan Perspectives. *Political Studies*, 1953, 2005. URL: http://www.multilingualeducation.org/storage/uploads/articles_contents/140323102011.pdf (Дата звернення: 17.05.2024).
4. Kraus, Peter A. Neither United Nor Diverse? The Language Issue and Political Legitimation in the European Union. In *Linguistic Diversity and European Democracy*, A. L. Kjaer and S. Adamo (eds), Aldershot: Ashgate: 17–34. 2011. P. 176.
5. Paluszek, Karolina. Institutional multilingualism in the European Union – policy, rules and practice. *Comparative Legilinguistics* vol. 24/2015 URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/cl/article/view/6327/6339> (Дата звернення: 17.05.2024).
6. Pozzo, Barbara. Multilingualism and the harmonization of European law. *Kluwer law International*. 2006, p. 210.
7. Zappettini, Franco; Comanaru, Ruxandra. Bottom-up Perspectives on Multilingual Ideologies in the EU: The Case of a Transnational NGO. *Journal of Contemporary European Research*. Volume 10, Issue 4, 2014. p. 402–422.

Panasenko Ye. O. MULTILINGUALISM IN THE SOCIO-POLITICAL DIMENSION OF UKRAINE

The following article is devoted to the analysis of the phenomenon of multilingualism in the Ukrainian society and its impact on the socio-political background of Ukraine. The author tries to research the change of the linguistic landscape in connection with the full-scale invasion of the aggressor state on our territory. The scientific research outlines the key challenges that arise in the context of the phenomenon of multilingualism in Ukraine. An attempt was made to establish the relationship between language policy and socio-political reality, in particular, the relationship between the linguistic background and the formation of the identity of different language groups of the population. The study highlights the contradictions and problems arising in the context of multilingualism. In particular, the thesis is proven that the state did not effectively regulate language issues in Ukraine. The establishment of the state language in the socio-political dimension of Ukraine did not overcome the phenomenon of diglossia – social bilingualism, where Russian was more prestigious language for decades. The topic of the languages of the indigenous peoples, in particular the Crimean Tatar language, and the languages of national minorities were generally removed from the discussion field, replacing the concept of protecting the languages of national minorities with the protection of the Russian language in Ukraine. Accordingly, for many years, the topic of protecting the rights of national minorities has been the subject of speculation by various political forces. There was a socio-political confrontation in the plane of Ukrainian-Russian diglossia, where there was no place at all for the languages of indigenous peoples. Thus, the factor of languages of indigenous peoples and the factor of languages of national minorities, in particular Polish, Slovak, Romanian and others, was not taken into account at all. Discussions about the status of Russian overshadowed the entire information space of Ukraine, not giving any chance to other language communities. Only Russian aggression managed to change the vector of such discussions in the right direction, but Ukrainian society still faces many challenges. The research is aimed at promoting constructive dialogue and understanding between different language communities in Ukraine with the aim of strengthening national unity and integration of Ukrainian society around one integrator in the socio-linguistic plane – the state language of Ukraine as the only guarantee of national security.

Key words: language, multilingualism, diglossia, language policy, sociolinguistics, state language, language of indigenous peoples, language of national minorities.